

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr Eweliny Marii Popielarz-Zajdel

Tytuł rozprawy:

Sacrum w polskiej poezji współczesnej

napisana pod kierunkiem dra hab. Ryszarda Strzeleckiego, prof. UKW

Istotą mówienia o *sacrum* jest wskazywanie związków zachodzących między językiem tradycji religijnej (w przypadku naszego kręgu kulturowego – chrześcijaństwem) a indywidualnymi odniesieniami do *numinosum* – tajemniczej mocy oddziałującej na człowieka, mocy przerażającej (*tremendum*) i jednocześnie przyciągającej, wywołującej w nim fascynację (*fascinosum*). Wojciech Gutowski wskazywał na cztery warianty związków, cztery style interpretacji tradycji religijnej – przyświadczenia, alternatywności, zerwania, polemiki. Problematyka *sacrum* znalazła odzwierciedlenie w wielu pracach naukowych, o czym przypomina zgromadzona w dysertacji bibliografia, nadal jednak pozostaje polem otwartym na nowe odczytania i wnioski. Autorka podejmuje zatem zakres badań w pewnym sensie opracowany (zajmowali się tą tematyką od dawna: Stefan Sawicki, Maria Jasińska-Wojtkowska, Zofia Zdybicka, Irena Sławińska, Zofia Zarębianka, Ryszard Strzelecki), z drugiej – planując tak zakrojony temat, jest świadoma różnic w traktowaniu *sacrum*, odmienności wyrażania indywidualnych doświadczeń przez wybranych autorów.

Temat pracy przedstawionej do recenzji ***Sacrum w poezji współczesnej*** wyraźnie określa zakres badań – nie poezja religijna jest przedmiotem uwagi, ale to, w jaki sposób *sacrum* w konkretnych poetyckich realizacjach konstytuuje przestrzeń ludzkiego

doświadczenia. Doktorantka materiałem badawczym uczyniła dorobek trzynastu poetów współczesnych/dwudziestowiecznych przypadający szczególnie na lata 1956-1989: Romana Brandstaettera, Wojciecha Bąka, ks. Jana Twardowskiego, ks. Karola Wojtyły, ks. Janusza Stanisława Pasierba, ks. Janusza Artura Ihnatowicza, Jarosława Marka Rymkiewicza, Ryszarda Milczewskiego-Bruna, ks. Franciszka Kameckiego, Rafała Wojaczka, ks. Wacława Oszejcy, Janusza Szubera oraz s. Dawidy Ryll. Znaczna część z tej twórczości jest już zamknięta, tylko nieliczni z przywołanych autorów pozostają nadal aktywni. Wybór, do którego przecież Autorka ma prawo, może jednak zaskakiwać – po pierwsze dlatego, że wśród tych twórców sześcioro z nich to osoby duchowne – księża i siostra zakonna, a twórczość Brandstaettera trudno rozpatrywać w oderwaniu od chrześcijaństwa, jest w znacznym zakresie wyznawcza, wiara bowiem, co podkreślał dominikanin Jan Góra, stanowiła dla poety „źródło energii, woli życia...” (przypomina o tym Autorka na s. 53). Tak więc w pewnym sensie można zakładać, że postawiony w badaniu problem w odniesieniu do tych twórców jest oczywistością. Po drugie – wśród autorów, których twórczość została poddana analitycznemu oglądowi, jest tylko jedna kobieta, co również może intrygować. Mgr Popielarz-Zajdel tłumaczy taką selekcję/wybór skalą dokonań i miejscem w dyskursie krytycznym. Zestawia, jak zaznacza, poetów „o wielkim znaczeniu” z takimi, których określa jako „lokalni/środowiskowi” (s. 255); wśród tych ostatnich wymienia Janusza Szubera, z czym trudno przychodzi się zgodzić.

Praca zbudowana została z trzech zasadniczych rozdziałów, wstępu i refleksji końcowych. Dysertację zamyka obszerna bibliografia. Autorka rozpoczyna swój wywód od objaśnienia, istotnej dla analitycznej refleksji, kategorii *sacrum*, z uwzględnieniem kontekstów: kulturowego, filozoficznego i literackiego; zabieg taki pozwala na pełniejsze ukazanie różnic w jej (kategorii *sacrum*) rozumieniu. Przedstawiony został w tej części przegląd stanowisk dotyczących *sacrum* i uwarunkowań pozwalających identyfikować teksty jako odwołujące się do tego typu doświadczeń. Te odwołania pokazują stan badań, ich ciągłość i przemiany, jakie zaszły na przestrzeni lat. Autorka dobrze radzi sobie z omówieniem stanowisk, poglądów i dyskusji, wykazuje się znajomością literatury przedmiotu.

Doktorantka w swoim oglądzie wybranej twórczości podąża drogą wytyczoną przez Stefana Sawickiego, który literacką interpretację *sacrum* sytuuje w wyraźnie zakreślonych polach problemowych dotyczących: motywu, wątku, tematu, sensów głębokich (tzw. *sacrum cerowane*), problematyki utworów, pojawiających się odniesień do teologii,

powołania *sacrosfery* (rzeczywistości religijnej), najgłębszego wymiaru tekstu, a więc miejsc, w których docieramy do Tajemnicy Sacrum (nawiązania, antytezy, paradoksy, metafory, alegorie, symbole). Autorkę równie mocno interesują „wszelkie aktywności religijne, wyznaniowe, osobiste, doświadczenie świata powiązane z określoną postawą, teorią bytu, tradycją czy objawieniem (...)” (s. 260). Ze względu na swoją „beztreściowość” *sacrum* można rozpoznawać na wielu poziomach, o czym przekonuje Autorka pracy w kolejnych odczytaniach. Uwzględnia stanowisko siostry Zofii Zdybickiej, według której *sacrum* stało się dziś bardziej formą odczucia, szczególnie jeśli człowiek rezygnuje z relacji z Bogiem. Wtedy, w pewnym sensie by wypełnić pustkę, tworzy *sacrum* odpowiadające jego potrzebom, tworzy je na wzór swoich oczekiwań i pragnień.

Drugi rozdział, ze względu na liczbę omawianych literackich dokonań, najbardziej obszerny – zawiera analizy wybranych tekstów oraz gromadzi ustalenia pozwalające na sformułowanie wniosków dotyczących tematyzowania *sacrum*. Autorka, co trzeba podkreślić, ma świadomość różnorodności sposobów jego wyrażania. W swoich interpretacjach stara się odpowiedzieć na pytania, m.in. dlaczego współczesny człowiek poddaje się sile *sacrum*, lub przed nim „ucieka”, rozważa też, czy staje się ono koniecznością ludzkiej egzystencji w ponowoczesnym świecie. Według niej, poezja, będąc wehikułem prawd ogólnych (*semper et ubique*), sama jest fikcją, ale przez nakierowanie na prawdy ogólne zbliża się do rzeczywistości, bo prawdy ogólne wyrażone w dziele są właściwe rzeczywistości, nie są więc „urojone” jak elementy literackiego świata przedstawionego” (s. 47). W swoich analizach Autorka stara się uwzględnić istotne dla odczytań konteksty kulturowe, choć wielość nazwisk/dokonań poddanych oglądowi nie zawsze służy interpretacjom. Problem postawiony w temacie rozprawy decyduje w pewnym sensie o sposobach odczytań, a podporządkowany zakresowi badań wybór autorów, także wielość tekstów, prowadzi niekiedy do uproszczeń czy raczej powierzchownych odszyfowań. Omawiając na przykład teksty Romana Brandstaettera Doktorantka zwraca uwagę na charakter modlitewny utworów zebranych w tomie *Księga modlitw dawnych i nowych*, ale nie dookreśla, jak ta forma modlitwy jest zrealizowana, czy np. pozostaje w zgodzie z modlitwami kanonicznymi (s. 64). W kolejnych prezentacjach stosuje ten sam schemat omawiania twórczości kolejnych autorów – krótkie przywołanie biografii, tytuł, wprowadzenie w tematykę wybranego utworu i wskazanie na elementy pozwalające się zidentyfikować jako *sacrum*, np. partie odnoszące się do księdza Janusza Pasierba i jego wiersza *W Biblii* (s. 110). Trzeba podkreślić, że towarzyszy Doktorantce świadomość

trudności, z jakimi musi zmierzyć się interpretator poezji, z jakimi mierzy się sama – na s. 217 dysertacji czytamy: „niezwykle trudno jest podejmować próbę interpretacji wierszy Szubera, jak gdyby metafory stworzone przez niego miały kształt wysokiej góry, na którą czytelnik wspina się z trudem. (...) autor patrzy na jego zmagania i czasem podpowie, jak wejść na szczyt, a czasem patrzy, jak bezwiedne ciało odpada od skalnej półki”. Każdy interpretator, wybierając teksty do analizy, kieruje się z reguły swoimi upodobaniami (może tylko czasem antypatią) do określonego twórcy – to zrozumiałe. Istotnym jest zachowanie dystansu wobec czytanego tekstu, zaproponowanego obrazu świata czy języka – tego niekiedy Doktorantce brakuje, a zaangażowanie, z jakim mówi o autorze, nie służy analizie (np. partie dotyczące s. Dawidy Ryll).

Trzecia część pracy, najlepiej – moim zdaniem – napisana, dopełnia ustalenia poczynione w rozdziale drugim i systematyzuje zaprezentowane sylwetki poetów z wyszczególnieniem „treści i wartości związanych z przyjętymi wyróżnikami religijnymi”. Te kwestie ujęte zostały przejrzysto w pięciu porządkujących grupach: obiekty (przedmioty, osoby), postawy, wartości, doświadczenia, praktyki i formy wyrazu. Doktorantka ma świadomość symbolicznego charakteru literatury, poezji w szczególności, nieasertoryczności tekstu artystycznego i wynikających stąd uwarunkowań. Jednocześnie jest przekonana, że potraktowanie poetyckiego utworu jako tekstu odsłaniającego twórcę, świadectwo tego autora, pozwala na wskazanie i odczytanie zawartego w wierszu przesłania, bowiem jak pisze: „paraboliczność lirycznej opowieści objawia kluczowy sens zawarty w utworze” (s. 237).

Autorka wyraźnie podkreśla różnorodność wyrażania *sacrum* w twórczości wybranych autorów, służy temu zestawienie obok siebie dokonań reprezentatywnych dla literatury współczesnej i twórczości mniej rozpoznawalnej. Przywołanie obok siebie tak odmiennych poetek pozwoliło na ukazanie różnorodności w sposobie wyrażania *sacrum* – obejmuje ono zjawiska religijne, transcendentne, wykraczające poza codzienność czy raczej zwyczajność. Dotyczy zarówno kategorii „sakrologicznych” – mają one swoją wykładnię w myśli fenomenologicznej („objawione drogą hierofanii, Chrystofanii, Mariofanii czy kratofanii” (s. 257), jak i „niesakrologiczne” – odnoszą się do Transcendencji, do której prowadzą m. in. wiara, modlitwa, medytacja, ekstaza. Jak można wywnioskować z poetyckich przedstawień (np. wiersze Milczewskiego-Bruna i poezja księdza J. Pasierba), *sacrum* jest zróżnicowane, a sposób mówienia o nim, warunkowany wrażliwością twórcy i związany z tym, co „leży w zasięgu ludzkiej istotności, ludzkiej esencji, która jako czynnik

konstytutywny wyznacza porządek życia doczesnego (...)” (s. 257). Te kategorie nie są ograniczone jedynie do sfery podmiotowej, ale odnoszą się także do obiektów. Kategoria *sacrum* pozostaje jednym z podstawowych wyróżników rzeczywistości kulturowej, nie ma bowiem świeckiej egzystencji, jak przekonuje Mircea Eliade. Literatura odnosi się do wszystkich aspektów ludzkiego życia zarówno duchowego, jak i zbiorowego, i każdy z tych aspektów dotyczący fizycznej rzeczywistości czy wartości podlega medytacjom rozumowym, jak i afirmatywnym, jednak w badaniu doświadczenia duchowego i „sakralnego” niezbędny staje się, o czym przypomina Autorka, kontekst metafizyczny, antropologiczny czy teistyczny, gdyż zapewnia należyłą refleksję nad wartościami, a także ich podmiotem (s. 263). Pozostaje także istotny, kiedy mowa o *sacrum* w warunkach postmodernizmu z jego redukcijnym podejściem do kwestii chrześcijaństwa i religii w ogóle.

W katalogu zestawień przyciągają uwagę refleksje dotyczące twórczości, którą trudno wpisać w nurt liryki religijnej, dotyczące poezji ponowoczesnej i odwołań „niesakrologicznych”. Wpisuje się w ten zakres poezja Milczewskiego-Bruna czy Rafała Wojaczka ze swoimi sprzecznościami, prowokacyjnym odrzucaniem tradycji chrześcijańskiej, poszukiwaniem nowego języka dla wyrażenia własnych emocji. W tym zakresie propozycja odczytań zaprezentowana w pracy jest istotna dla pełniejszego zobrazowania problematyki *sacrum* nie tylko w odniesieniu do wybranych autorów.

Magister Popielarz-Zajdel, wprowadzając szerokie tło dla swoich interpretacji, umiejętnie wykorzystuje opracowania, nie stanowią one jedynie egzemplifikacji tez, ale pozostają płaszczyzną dialogu. Rozprawy, ustalenia badaczy stają się w większości dla Autorki podstawą, na której buduje własne sądy – te kwestie dochodzą do głosu szczególnie wyraźnie w refleksjach końcowych. Warta podkreślenia jest umiejętność prowadzenia dyskursu na drugim poziomie tekstu – przypisach. Nie są one jedynie katalogiem odwołań, ale poświadczają sprawność analityczną piszącej, w wielu miejscach stanowią istotne uzupełnienie podstawowego tekstu.

Uwagi:

- Pytanie dotyczy zasadności zamiennego stosowania nazwiska i godności – Karol Wojtyła/ Jan Paweł II. Działalność artystyczna Karola Wojtyły zakończyła się z chwilą wyboru na papieża. Wyjątek oczywiście stanowi wydany 6 marca 2003 *Tryptyk rzymski*,

który sygnował już jako Jan Paweł II – ale o *Tryptyku*... mamy w pracy jedynie uwagi ogólne.

- Przypisy warto rozdzielić na poszczególne rozdziały;
- nadużywanie zaimków wskazujących „ów”, „owy”;
- błędy w odmianie nazwisk: Śmieja (s. 119), Rimbaud (s. 141), Szuber (s. 221);
- składnia w wielu miejscach wymaga uwagi – pomijanie orzeczenia, przymków, nadmiar kolokwializmów, błędy frazeologiczne nie służą przejrzystości wywodu;
- puste strony np. 243-244.

Konkluzja

Dysertacja doktorska mgr Eweliny Marii Popielarz-Zajdel wskazuje na dobre przygotowanie merytoryczne i metodologiczne Doktorantki oraz umiejętność prowadzenia samodzielnej pracy naukowej, potwierdza pasję badawczą Autorki.

Stwierdzam, że przedstawiona do oceny praca zatytułowana: ***Sacrum w polskiej poezji współczesnej*** spełnia ustawowe wymogi stawiane rozprawom doktorskim i powinna być dopuszczona do dalszego etapu przewodu doktorskiego.

Flucja Jakubowska-Osop